

AHMEDÎ DİVÂNI'NDA KOZMİK UNSURLARIN KULLANIMI

*Ruken KARADUMAN**

Geliş Tarihi: 22.09.2020

Kabul Tarihi: 28.10.2020

Atıf Bilgisi: Hars Akademi
Uluslararası Hakemli Kültür-
Sanat-Mimarlık Dergisi

Sayı: 6

Sayfa: 274-292

Yıl: 2020

Dönem: Aralık

Özet

İlkçağlardan itibaren insanoğlu, etrafında vuku bulan hadiselerin sebebi olarak gördüğü gökyüzü ve gök cisimlerine dair büyük hayranlık ve merak içinde olmuştur. Bu hayranlık ve merak, evrene bakıp estetik bir perspektif yakalamak isteyen sanatçılar tarafından hemen her dönemde; çeşitli inanç, gelenek ve hayal unsurları ile renklendirilerek sunulur. Klasik Türk edebiyatı döneminde ise; İslam öncesi mitlerden, Fars kültürüne ait bilgi ve inanışlardan, çeşitli kültürel öğelerden ve özellikle de İslamiyet'ten beslenen bir kozmik âlem telakkisi mevcuttur.

Kozmik unsurlar arasında büyük bir yeri olan felek, yıldızlar ve onların kader üzerindeki etkilerine dair inanışlar, divan şiirinin genel dokusunu içeren ipuçları sunma noktasında önem arz eder. Kullanım şekli ve hangi hayallerle birleştirilerek sunulduğu hususu farklı olsa da, divan şairleri eserlerinde kozmik unsurlara ve onların etrafında oluşan motiflere yer vermektedir. On dördüncü yüzyılda Klasik edebiyatın kurulmasına önemli katkıları olan Ahmedî, divan şiirinin büyük üstatları arasında yer alır. Geniş kültürü, mitoloji bilgisi ve söyleyiş tarzıyla çağının ötesine geçen şairin, divanında kozmik âleme dair unsurları ustalıkla kullanmış olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Osmanlı toplumunda kozmolojiye dair genel bilgi ve inanışların neler olduğu açıklanmış; Ahmedî divanındaki kozmik âleme dair anlatımlar gökyüzü, yıldızlar, burçlar, gezegenler, ışık ve karanlık başlıkları altında ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Şiiri, Ahmedî, Divan, Kozmik Unsurlar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bayburt, rukenkaraduman@bayburt.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3059-9424.

USING COSMIC ELEMENTS IN AHMEDİ DİVAN

*Ruken KARADUMAN**

First Received: 22.09.2020

Accepted: 28.10.2020

Citation: Hars Akademi
International Refereed Journal of
Culture-Art-Architecture

Issue: 6

Pages: 274-292

Year: 2020

Session: December

Abstract

Since ancient times, human beings have been in great admiration and wonder about the sky and celestial bodies, which they see as the cause of the events taking place around them. This admiration and curiosity is presented in color almost every period by artists who want to look at the universe and capture an aesthetic perspective with various beliefs, traditions and imagination elements. In the period of classical Turkish literature there is an understanding of the cosmic world that is fed by pre-Islamic myths, knowledge and beliefs of Persian culture, various cultural elements, and especially Islam.

Beliefs about the fate, stars and their effects on fate, which have a great place among the cosmic elements, are important in providing clues that contain the general texture of divan poetry. Although the way of use and which dreams are combined with it is different, almost every divan poet contains cosmic elements and motifs that occur around these elements in his works. Ahmedî, who made important contributions to the establishment of classical literature in the fourteenth century, is among the great masters of divan poetry. It is seen that the poet, who went beyond his age with his wide culture, mythology knowledge and way of saying, skillfully used the elements of the cosmic universe in his divan. In this study, it is explained what general knowledge and beliefs about cosmology are in Ottoman society; the narratives about the cosmic universe in the Ahmedî divan are handle under the headings of sky, stars, horoscopes, planets, light and darkness.

Keywords: Ottoman Poetry, Ahmedî, Divân, Cosmic Elements.

* Asst. Prof., Bayburt University, Faculty of Humanities and Public, Department of Turkish Language and Literature, , Bayburt, rukenkaraduman@bayburt.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3059-9424.

Giriş

Evrenle ya da onun düzeniyle ilgili inanışlar, hemen her dönem insan hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Çok eski devirlerden itibaren gökyüzüne bakıp hayranlık ve merak duyan insan, hayata dair anlamlandıramadığı birçok hadisenin, gezegen ve yıldızların tesiri altında gerçekleştiğine inanır. Vuku bulan astrolojik olaylara bakıp onlara çeşitli anlamlar yükleme yoluna gider. Yerin zıddı mahiyetindeki gökyüzünün yüce ve ulaşılmaz olmasından kaynaklı, yüzyıllar içinde artarak devam eden bu bakış açısı ise, gökyüzü etrafında birçok telakki ve anlatıyı ortaya çıkarır.

Çeşitli dini bilgiler, efsaneler, mitler ve halk inanışları gibi pek çok kültürel öge ile beslenen ve uzun zaman içinde şekillenen kozmik âlem anlayışı, sanatkârlar özellikle de edebiyatçılar tarafından sıklıkla ele alınan konular arasındadır. Edebiyatın her döneminde olduğu gibi Divan edebiyatı döneminde de gökyüzü ile ilgili anlatılar geniş bir yer tutar. Bu dönemdeki hemen hemen tüm eserlerde rastlanılan gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar ve gezegenler gibi kozmik unsurlar; şairlerin kendi tasavvurları ve gelenek çerçevesinde estetik bir hüviyet kazanır. Bilhassa Divan edebiyatının asıl kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerim'de evrene ve onun işleyişine dair ayetlerin içerdiği bilgiler, kozmolojik algıları önemli ölçüde biçimlendirir (Yıldırım 2015: 344). Ayet ve hadis gibi dini kaynaklar dışında, kozmik unsurlar pek çok kadim kalıntıyı ihtiva eden ve onlarla şekillenen müşterek bir kültür. Bu hususta Şentürk şunları ifade eder: "*Klasik Türk edebiyatında gökyüzü ve felekler, bazı İlk Çağ filozoflarının görüşleri ile birlikte, Kur'an'da geçen felekle ilgili bazı ayetler ve Hz. Muhammed'in hadisleri ile şekillenmiş, daha sonra gelişen kısmen Hint kaynaklı tasavvuf görüşlerinin ve İsrailiyat'ın etkisiyle oldukça geniş bir nazariye oluşturmuştur*" (Şentürk 1994: 132).

Dünya ve evrenin dini- tasavvufi açıdan algılanış şekli ile ilgili Aktaş şunları söyler: "*Dinsel bağlamda insanın yüceltilmesi için arz indirilmiş ve sema da yükseltilmiştir. İnsanın bu âlemde kozmik bir yeri, anlamı ve yorumu vardır. Kozmik âlemde mevcut olan her şey insanlara hizmet için var edilmiştir. Kozmik âlemin maddi boyutunda manevi bir anlam vardır*" (Şentürk 2008: 15). İnsan ve evren arasındaki bu manevi bağlantı noktasının anlam alanı ise, zamanla gökyüzü anlamına gelen feleğe isnat edilen nitelikleri biçimlendirmekte; Divan şiirinde kozmik unsurlara bakış, büyük oranda İslamiyet orijinli olarak şekillenmektedir.

Bu çalışmada döneminin ilimlerine oldukça vakıf, bilgin bir şair olan Ahmedî'nin kozmoloji alanındaki derin bilgisi ile duygu-düşünüşlerinin, geleneğin sunduğu mazmun ve motiflerle nasıl ele alındığı incelenmektedir. *Ahmedî Divânı* oldukça hacimli bir eserdir. Bu eserde, kozmik unsurların hemen hemen tamamı bir 14. yüzyıl âliminin gözüyle ifadesini bulmuş; toplumsal hayata dair inanç, inanış ve gelenekler beyitlerde sıkça zuhur etmiştir.

Gökyüzü (Felek, Çarh, Asumân, Semâ, Gerdûn, Fezâ)

Divan şiirinde sıkça karşımıza çıkan mazmunlardan biri olan gökyüzü; "felek, çarh, âsumân, sipihr, gerdûn, atlas" gibi kavramlarla ifade edilir. Gökyüzünün en sık kullanılan karşılığı olan felek, sözlüklerde: "*gökyüzü, dünya, âlem, talih, baht, kader, her gezegene mahsus bir gök tabakası, askeri müzikte bir zilli alet, yuvarlak kütük*" şeklinde tanımlanmaktadır. Felekle hemen hemen aynı anlamda kullanılan çarh ise "*çark, tekerlek, felek, gök, elbise yakası, ok yayı, çakırdoğan, tef, devreden, dönen*" anlamlarına gelen bir sözcüktür (Devellioğlu 2003: 152/255).

Edebiyatta felek, genellikle kötülüklerin merkezi, ıstırabın kaynağı, sürekli yakınılan ve bir nevi irade sahibi canlı bir unsur olarak karşımıza çıkar. Yaşananların müsebbibi olarak feleğin ön plana çıkarılmasındaki temel neden ise, feleklerin sürekli dönmesi ve bu dönüş esnasında vuku bulan hadiselerin insanın kadersel döngüsü ile ilişkili olduğuna inanılmasıdır (Işıkhân 2014: 112). Şairler, yaşanan olumlu-olumsuz her hadisenin aslında ilahî takdirin neticesi olduğunun idraki içindedir. Ancak, feleğe kabahat bulma noktasında, Divan şiirinin çizdiği geleneksel çerçeve ve kültürel telakkilerden kolay kolay uzaklaşamazlar. Felek, her daim oldukça kötü sıfatlarla anılmaya devam eder.

Ahmedî Divânı'nda gökyüzü "çarh, felek, fezâ, semâ, âsûman ve gerdûn" kavramları ile ifade edilmiş; rengi, dönüşü, yüksekliği gibi yönleri dışında genellikle kötü vasıflarıyla zikredilmiştir. Çarh yani felek; bî-karâr, gâfil, gaddar, vefâsızdır. Onun bünyâdı ve bir ayarı, dengesi yoktur. Dolayısıyla da güvenilmezdir. Feleğin neler getireceği bilinmediğinden geleceğe dair endişe ve beklentiler de anlamsız olacaktır. Bu sebeple "an"ın tadını çıkarma felsefesi rint bir tavırla sıkça söz konusu edilir:

Bögün nergis bigi câm iç ki yarın

Bilinmez nice döne çarh u ahter (K 35/14)

Felek, geçici işler yapıp insana gelgitler yaşattığından onunla sürekli mücadele etmek gerekir. Bu mücadele esnasında zaman zaman da olsa ele geçen fırsatları kaçırmamak önemlidir:

Ko yarını bugün hoş geç ki açıldı gül ü lâle

İnanma çarha kim olur anun bünyâdı muhkem kem (G 423/8)

Gökyüzü; iklimlerin oluştuğu, ayrıca gün içinde zamanın akışının da gözlemlendiği yerdir. Ahmedî, bî-karar olarak ifade ettiği feleğin insana yardımının olmayacağını, mevsimleri ve günleri peş peşe sıralayarak insanın zamanını nasıl tükettiğini anlatır:

Bu çarh-ı bî-karâr niçe kim medar ider

Sayfu bahâr düzer ü leyl ü nehar ider (K 36/35)

Beyitlerde gökyüzü, yer ile tezat ilgisi içinde zikredildiğinde *arz u semâ*, aralarında yer alan tüm unsurları kapsayacak şekilde çeşitli söz oyunları ile anılır. *Gerdûn-gerdân*, *gerdûn-dûn* cinasları ile gökyüzünden gelen fenalıklar belirtilirken feleğin musibetleri, yaprakların dökülmesine sebep olan bir böcek kurduna veya âşğın âhıyla pas tutan bir aynaya benzetilir. Ayrıca felek, bazen hayatta hiç kimseye her daim râm olmayacak asi bir at, bazen ömür ekinini biçen bir kişi, bazen de ömür buğdayını öğütmekle meşgul bir değirmen olarak ifade edilir ve insanların kemiklerini bile un haline getiren, nice hayatlar alan bu değirmene ibret gözüyle bakmak gerektiği vurgulanır:

Felek degirmenine ibret-ile bah göresin

Ki degzinüp niçelerün sünügin eyledi un (K 65/19)

Feleğin hükümleri yaydan atılan oklar gibi düşünüldüğünde; felek daha yayını bile çekmeden sevgilinin bakış oklarını âşğâ fırlattığı, yani feleğin ezasının sevgilinin yanında hiç kaldığı anlatılmaktadır:

Gözün ol ohı urdı câna ki anun

Çekemez çarh-ı gerdûn dahı yayın (G 510/2)

İnsanın içinde bulunduğu hâlden anlamayan gafil felek, gönül şişesini attığı taşlarla kırmayı her daim iş edinmiştir. Türlü türlü mihnetin, ezanın, cefanın müsebbibi olan feleğin yaptığı en büyük kötülük ise şüphesiz, âşğı sevgiliden cüdâ kılmaktır. Bu ayrılık haliyle sürekli feryâd eden âşğın âhı da dumanı sebebi ile felek aynasının pas tutmasına yol açacaktır:

Bu müddetde ki düşürdi felek bini cüdâ senden

Bu derd ü rence ugradum irag olsun şehâ senden (G 483/1)

Dutar duhân-ıla felek âyînesini jeng

Niçe ki Ahmedî ide hicrûn odından âh (G 583/7)

Divanda Cemşîd, Dahhak, Ferîdûn, Sâm, Nerîmân gibi nice büyük hükümdarın kudretinin üstünde bir güç olarak ifade edilen felek, her zaman zalim veya kötü olarak ifade edilmez. O; özellikle semâ, fezâ, âsumân sözcükleri ile ifade edildiğinde çağrışımı değişir ve Tûbâ ağacının veya meleklerin bulunduğu inanılan yer ya da Hz. Muhammet'in Cebraîl'le gerçekleştirdiği miraç yolcuğunun güzergâhı olarak anılır. Ayrıca gökyüzü, ilahî nurdan kaynağını alan bir mum misali, tecelli nurunun yayıldığı yer olarak zikredilir:

Yüzün nedür envâr-ı Rabbü's-semâ

Lebün nedür enfâs-ı Rûhü'l-Emîn (G 487/5)

Memduhun makamının yüceliği de felekle ilişkilendirilerek "şâh-ı felek-mahal" terkihi ile anlatılmaktadır:

İy husrev-i melek-dil ü şâh-ı felek-mahal

Ki elüdedür kazâ vü kader bigi akd ü hall (K 55/1)

Feleğin imkân ve yardımcılarıyla şair, gönül ehli kimselerin bir abide olarak gördükleri divanını tamamladığını şöyle ifade eder:

Felek ne nakş itdi kim elümden çıhdı dîvânım

Ki câna heykel itmîşlerdi cümle ehl-i dil anı (G 621/11)

Yıldızlar ve Yıldız Kümeleri

Kozmik unsurlar arasında önemli bir yeri olan yıldızlar üzerine pek çok inanış mevcuttur. Bu inanışlar içinde yıldızların insan karakteri üzerine olan etkisi ve geleceğe dair verdikleri düşünülen bilgiler ön plana çıkar. Gökyüzünün incelenmesine dayalı astronomi ilminin eskilerdeki karşılığı "ilm-i nücum, ilm-i hey'et'il-âlem, sînâat-i tencim" gibi adlarla anılan ilimlerdir (Fehd 2000: 126). Bu ilimler, yıldızların hareketlerine bakıp yeryüzündeki birtakım olaylar ve insanların yaşadığı olumlu veya olumsuz durumlar için açıklamalar ortaya koymaktadır.

İlm-i nücûmda yıldızların felekle birlikte döndüğü, dolayısıyla diğer yıldızlarla ve gezegenlerle zaman zaman yaklaşıp uzaklaştıkları bilgisinden yola çıkılır. Yıldızlar ve gezegenler, bu dönüş esnasında bazen bir burçta bir araya gelir. Böylece insanların kaderini şekillendiren durumlar hasıl olur (Yekbaş 2009: 1147). İlm-i Nücûma göre, esas olan yedi gezegen ile on iki burçtur. Her biri ayrı bir renge ve özelliğe sahip olan yıldız ve gezegenler;

duygular, davranışlar, karakterler ve sağlık üzerinde etkili olmaktadır. Bu kadim ilimle iştiğal edenler her insan, her canlı ve hatta madenlerin bile yıldızların tesiri altında olduğunu ifade eder. Ayrıca insanın, doğduğunda hâkim olan yıldızın etkisiyle talihinin açık veya kapalı olacağına dair yorumlar yapılır (Işıkhan 2014: 111).

Osmanlı Devleti'nde yıldızların insan mizacı ve bahtına etki ettiğine dair inanışlar, toplum hayatında yaygın bir gelenek olarak, münecimlere sıkça müracaat edilmesine sebep olmuştur. Münecimler, yıldızların konumundan yola çıkarak geleceğe dair öngörülerde bulunmuş; dünyaya yeni gelen bir bebeğin geleceğine yönelik zayırceler tanzim etmişlerdir. Bir çocuğun doğum saatine göre gökyüzündeki hâkim yıldız, çocuğun yıldızı sayılmış ve o yıldızın, çocuğun hayatında önemli olacağına inanılmıştır. Ayrıca, gayb âlemine dair gizli ilimler üzerine çalışmalar da yapan münecimlerin yorumlarına oldukça itimat edilerek sultan sarayları da dahil olmak üzere pek çok yerde bu kişilere danışıldığı bilinmektedir. Önemli bir iş yapılacağı zaman hâkim yıldızın saatinin beklenmesi, başarının şartı olarak görüldüğünden büyük kararlarda sıklıkla münecimlere başvurulduğu birçok kaynakta ifade edilmiştir (Kapal 2013: 161; Onay 2004: 501).

Ahmedî Dîvânı'nda yıldız “kevkeb, nücûm, encûm, ahter, sitâre” adlarıyla yer almaktadır. Genellikle kaderi tayin etme yönü üzerinde durulan ve “çarh u ahter” şeklinde ifade edilen yıldızların feleklerle birlikte dönüşü, bu dönüşün neler getireceğinin bilinmeyecek olması gibi hususiyetler sıklıkla söz konusu edilir. Bazen de felek gibi yıldızların da faziletli kişilere düşmanlık hâli içinde olduğu anlatılır:

Tevakkuc itme mürüvvet bu çarh u ahterden

Ki fazl düşmenidür çarh u ahter-i vârun (K 65/36)

Divanda genel olarak çeşitli teşbih ilgileri içinde yer alan yıldızlar, renk ve parlaklıkları yönüyle bazen gümüş bir akçe olarak düşünülmüş; bazen de yol tayini hususunda onlardan istifade edilmesi yönüyle Kur'an ile aralarında ilgi kurularak anlatılmıştır. Ay, çevgâna benzetildiğinde yıldızlar, memduhun elinde tuttuğu bir top olarak ifade edilir. Yıldız doğmak tabiri ile kastedilen ise mecazen talihin açık olmasıdır:

Evc-i muhîden yücerek togdı kevkebi

İkbâlünün çü tali'ine dutdum irtifâ (G 318/3)

Süheyl:

Güney yarım kürede bulunan çok parlak bir yıldızdır. En iyi Yemen'den görülebildiği için "Süheyl-i Yemânî" olarak da anılır (Gülüm 2014: 526). Divanda, memduhla Süheyl yıldızı arasında izzet ve heybeti yönüyle ilgi kuran Ahmedî, Süheyl'in gece istikamet bulmak için kullanıldığını da şöyle ifade eder:

Bu ne izz ü celâletdür ne mülk-i bî-nilkrâ

Ki dükenmez niçe ki anı Süheyl-i ferkadân söyler (K 35/10)

Keh-keşân:

Keh-keşân, Samanyolu anlamına gelir. Samanyolu, Samanuğrusu olarak da adlandırılan gökyüzündeki koyu bir yıldız kümesidir. Bu sebeple, Keh-keşân'ın anlamını yıldızlar kümesi olarak düşünmek mümkündür. Keh-keşân'ın uzun ve parlak oluşu çeşitli benzetmelere imkân sunacak şekilde şiirlerde yer almasını sağlar (Deniz 1992: 136). Bu yıldız kümesi, beyitlerde bazen memduhun kapısı olarak düşünülmekte bazen de birçok yıldızın bir araya gelmesi ile teşekkül etmesi ve parlaklığı sebebiyle anılmaktadır:

Kapun ki hizmet-içün anda cem olur encüm

Olup-durur nite kim râh-ı kehkeşân rûşen (K 67/29)

Pervîn:

Süreyya veya Pervîn de denilen Ülker Yıldızı, sekizinci felekte olup Sevr veya Hamel burcunda kümelenen yedili bir takımyıldızdır. Kümeyi meydana getiren yıldızlar, iki sıra halinde aya yakın bir konumda dururlar (Sefercioğlu 1990: 333). Pervîn, bu görüntü sebebiyle, beyitlerde genellikle sevgilinin dişlerinin benzetileni olarak karşımıza çıkar. Sevgilinin dudakları sadef olduğunda, içindeki inci de Pervîn'i anımsatan dişler olarak ifade edilir:

Pervîn safâ-lebüñ sıfatın diyeli Ahmedî

Her gûşe oldı dürr-ile pür şöyle kim sadef (G 329/7)

Burçlar

Burç, astrolojide kullanılan anlamı ile gökte bulunan on iki takımyıldızına verilen addır. Burçların gezegenlerin etkisi altında olduğu düşünülür. Bu gezegenlerin her birinin renk ve özellikleri farklı farklıdır (Işıkhan 2014: 111; Parlatır 2012: 217).

Ahmedî Dîvânı'nda söz konusu edilen burçlar Serv (Boğa), Delv (Kova), Kavs (Yay), Aslan (Esed), Hamel (Koç), Mizan (Terazi), Seratan (Yengeç) burçlarıdır. Koç burcuna 'bere-i felek' ya da 'burc-ı bere' de denilmektedir. Bu burç, güneşle birlikte zikredilir ve Nevruz'un başlangıcı Güneş'in koç burcuna girdiği zaman olarak kabul edilir. Güneşin Koç burcuna girmesi uğurlu sayılmaktadır (Köroğlu, Jafarova 2019: 41). Aşağıdaki beyitte, güneşin Koç burcuna girişi şöyle anlatılır:

Devletün yıldızı olsun şeref ivinde müdâm

Gün bigi kim ola menzil-geh ana burc-ı hamel (K 54/33)

Eski astronomi inancına göre Koç (Hamel), baharın gelişini simgeler. Bu yönüyle, baharın gelişi ve tabiatın yeniden canlanışını anlatan beyitlerde yine güneşle anılmaktadır:

Çünkü hamel evini itdi âfitâb menzil

Zinde olup reyâhîn gül toldı merkez-i gil (K 53/1)

Hamel burcında gün çün saldı nûrı

Çemen Firdevs ü nergis oldı hurı (G 651/1)

Divanda koç burcu dışında balık ve yay burçları da yönetici gezegenlerinin Müşteri yani Jüpiter olması yönüyle zikredilir:

Kavs-ile hût niçe ki ola müşterî evi

Mâdâm ki ola güneşe beytü 'ş-şeref hamel (K 55/29)

Koç, burçların ilki; balık ise son sıradaki burç olarak bu sıralanmaları yönüyle söz konusu edilmektedir. Hamel'den Hût'a kadar şeklinde bir ifade ile tüm burçlar kastedilir:

Gelür elden ki iresin cehd-ile bir menzile kim

Kala ayahların altında Hamelden tâ Hût (G 95/5)

Güneş, terazi burcundayken yazdan sonbahara geçiş başlar. Aşağıdaki beyitte mizan sözcüğü cinaslı olarak kullanılmakta ve güneşin terazi burcuna girişi anlatılmaktadır:

Çü kej-rûdur felek bildün dürüst it bezm mîzânın

Bugün kim râst irişdi güneş seyr-ile mîzâna (G 614/8)

Memduhun düşmanları çeşitli hayvan isimleri ile ifade edildiğinde, felekteki boğa burcu da bu anlatımla tenasüp oluşturacak şekilde zikredilen bir diğer burç olur:

Düşmenün kim gâv-peykerliğ-ıla har-magzdur

Ger felek sevri olursa sana kurbân yaraşur (K 24/15)

Manzumelerde yer verilen diğer burçlar, aslan ve yengeçtir. Aslan burcunun yönetici gezegeni güneş, yengeç burcununki ise aydır. Bu hususiyete bir beyitte şöyle değinilmiştir:

Esed neçün ol şemsün evi beyân eyle

Neçün ola seratân burcı cirm-i mâha hısâr (K 22/51)

Gezegener

Eskilerin inancına göre, kozmik âlemin merkezi Dünya'dır ve gökyüzünde gerçekleşen tüm kozmik olaylar, onun etrafında tezahür eder. Semâvât-ı seb'a, Heft-Câm olarak da adlandırılan gezegenler, arzdan yani Dünya'dan başlar ve sırasıyla Kamer (Ay), Utarid (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrîh (Merih, Mars), Müşteri (Jüpiter) ve Zuhâl (Satürn) şeklinde sıralanır. Yedi gezegenden Ay, sultanın veziri; Utarid, sultanın kâtibi; Zühre, çalgıcı ve oyuncusu; Güneş, göğün sultanı; Merîh, sultanın ordu komutanı; Müşterî, sultanın kadısı; Zühal, sultanın hazinedarı olarak nitelendirilir (Aktaş 1983: 27). Divan şairleri bu gezegenleri, özellikle onlara atfedilen vazifeleriyle, manzumelerinde sıkça söz konusu etmektedir.

Zuhal (Keyvân):

Yedinci felekte olan Keyvân yani Zuhâl; gezegenlerin en yaşlısı, yedinci kat gökte âleme nezaret ettiği için bekçisi yani pâsbândır. Yeryüzüne en uzak gezegendir ve astrolojide uğursuz kabul edilerek "nahs-ı ekber" yani büyük uğursuz adıyla anılır (Akpınar 2002: 190). Divanda Zuhal, çaker veya der-bân yani bekçi olarak ifade edilmiş ve uğursuz olduğuna dair inanışlar zikredilmiştir:

Olsa bedel nühüseti mahz-ı sacâdete

Kapunda lâyük oladı der-bânlığa Zühal (K 60/4)

Keyvân sözcüğü beyitlerde eyvan ile birlikte cinas-ı nakıs oluşturacak şekilde bir arada kullanılır. Memduhun yüceltilmesi arzusuyla, eyvanının Keyvan gibi yükseklerde olduğu söylenirken bir başka beyitte de sevgilinin eyvanına Zuhal'in bekçi olmasının uygun olacağı anlatılır:

Ol şâh-ı felek-kadr ü melek-mertebe ki anun

Eyvânını Hak zirve-i Keyvâna irürdi (G 699/9)

Âsitân olmaga tûbî kapun ider arzû

Pâsübân olmaga eyvânuna Keyvân yaraşur (K 29/12)

Sahib-kıran terkibi, astrolojik olarak son derece seçkin sayılan yaklaşma vaktinde yani, Jüpiter ile Zühre'nin bir burçta toplandığı esnada doğan kişi anlamına gelir. Bu sıfat uğurlu, kutlu, galip ve cihangir hükümdarları ifade etmek üzere kullanılmıştır (Alan 2016: 448). Aşağıdaki beyitte Zuhâl'in sahib-kıran olarak ifadesinde de yine eyvân sözcüğü ile cinaslı bir kullanım dikkat çeker:

Ulu sâhib-kırân olmah dilersen şöyle kim Keyvân

Ko bu yile varur tahtı unıt bu kasr u eyvânı (K 71/27)

Zuhâl'in gezegenlerin en üstünde yer alması ve siyah renge hâkim oluşu, sevgilinin saçlarının benzetilene olarak sunulmasının nedeni olur:

Sana Behrâm oluban sipeh-dâr

Bu Keyvân turreşi eyvânun olsun (G 501/2)

Müşteri (Jüpiter):

Müşteri, altıncı gökte yer alan ve "Bircis" olarak da anılan gezegendir. Yedi seyyar yıldızdan biridir. Sa'd-ı ekber yani büyük uğurludur. Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir (Onay 2004: 501). Ahmedî Divânı'nda, Müşterî-baht şeklinde anılan memduh, uğurlu bir zat olması ve isabetli kararları yönüyle söz konusu edilmektedir:

Senün zikrün katında iy müşterî-baht

Utârid kim olur tıfl-ı nev-âmûz (TB 4/6)

Feleğin kâtibi olan Utarid, en büyük ve parlak yıldız olan Müşteri'yi sevgilinin kapısındaki bir köle olarak yazıp kaydeder. Zira, tüm yıldızlardan daha parlak ve gösterişli olan sevgilinin hizmetine de ancak böylesi bir yıldızın layık görülmesi tabiidir:

Ger Utârid olalar ucdan uca yazıcılar

Müşterîyi tapuna bende-i fermân yazalar (G 144/5)

Müşteri ayrıca, beyitlerde yay ve balık burçlarının hâkim gezegeni olarak da söz konusu edilmiştir:

Kavs-ile hût niçe ki ola müşterî evi

Mâdâm ki ola güneşe beytü 'ş-şeref hamel (K 55/29)

Zühre (Venüs):

Venüs, arza oldukça yakındır. Yeri üçüncü gök tabakası olan bu gezegen, Kervankıran ve Çobanyıldızı gibi adlarla da anılır. Edebiyatta Nâhid-i çarh olarak da geçer. Bunun sebebi, Zühre'nin eskiden Nâhid isminde çalgıcı bir kadın olduğu ve sonradan yıldızla dönüştürüldüğüne dair bir anlatıdır. Zühre yıldızına mensup olanların talihinin iyi olacağı düşünülmüştür. Çünkü sa'd-ı asgar; yani küçük uğurludur (Onay 2004: 510).

Zühre, klasik edebiyatımızda genellikle sazende ve hanende olarak geçer. Bezm-i ayşî tertip eder, şah meclislerinde dolaşır ve saz olarak da daha çok çengiye kullanır. (Tolasa 2001: 417). Tesiri itibarıyla kendisine mensup olanlarda musiki kabiliyeti uyandırdığına inanıldığından ve minyatürlerde elinde bir musiki aletiyle tasvir edildiğinden eğlence meclisleri söz konusu olduğunda sıklıkla anılır. Ahmedî Dîvânı'nda da feleğin çalgıcısı bir sazende olarak zikredilen Zühre, çeşitli musikî makamlarıyla zikredilmektedir. Çalgı aleti olarak 'çeng'i kullanması ise, bir meclis atmosferi içinde şöyle dile getirilir:

İdeli râst çengini zühre

Düzemedi bu resme hoş nagamât (K 11/47)

Zühre, geceleri görünür ve meclisler de genellikle gece vakitlerinde, karanlık çöktüğünde kurulmaktadır. Bu sebeple geceleri Zühre'yi görenlerin diğer tarafta meclisler olsa da onlara itibar etmeyeceği; hatta Cennet meclislerindeki sohbetleri bile istemeyecekleri söylenir:

Unıda Huld bezmin sohbetüni

Görürse zühre-i zehrâ bu gice (G 549/6)

Beyitlerde Zühre'nin semaya çıkmasına dair anlatılar, çeşitli vesilelerle söz konusu edilmektedir. Feleklerde Zühre tarafından Ahmedî'nin gazelleri okunacak olsa meleklerin dahi şevke geleceği söylenir. Zühre, Harut ve Marut adlı melekleri yoldan çıkarıp onlara şarap içirmesi hadisesini hatırlatacak şekilde kadeh ve şarapla veya feleğin çalgıcısı olarak çeşitli musikî kavramları, çeng ve ney gibi saz aletleri ile şu şekilde anılır:

Câm-ı zerden mey-i la'l içüben iy zühre-nüvâ

Ney-i hoş-nagme düz ü sûz-ıla sâz it çengi (G 683/8)

Zühre, yüzün benzetileni olarak da karşımıza çıkar. Sevgilinin yanağı ve alını da bir zamanlar güzel bir kadın olduğuna inanılan Zühre'ye teşbih edilir:

Olmaya müşteri güneşe ol ki dil-beri

Sinüñ bigi kamer-ruh u zühre-cebîn ola (G 2/4)

Yanagun nûrı zühre-i zehrâ

Dişünün akdi nazm-ı pervîndür (G 160/6)

Utârid (Merkür):

Utarid, ikinci kat felekte yer alan gezegendir. Romalılarca Merkür denilen ve Batı mitolojisinde postacıların tanrısı Hermes'le sembolize edilen bu yıldız, özellikle tüccarları ve yolcuları korumakla görevlidir. Batı'da hız sembolü olarak kabul edilmiştir (Şentürk 1994: 152). Ayrıca güneşin kâtibi vazifesinde olduğu düşünülen Utarid, Ahmedî Divânı'nda genellikle yazıcı vasfıyla anılmaktadır:

Ger Utârid olalar ucdan uca yazıcılar

Müşterîyi tapuna bende-i fermân yazalar (G 144/5)

Utârid Ahmedî nazmın işitdi hacletden

Oda yahup kalemin suya saldı evrâkı (G 665/8)

Bir beyitte, Utarid sevgilinin sözlerini duyup yazan bir yazıcı olduğunda, şiir ve inşa ile uğraşan hiç kimsenin yıldızının bir daha parlamadığı, bahtının açılmadığı söylenmektedir:

Utârid müşteri oldı sözine lîki ne assı

Çü tâli bulmadı bulmaz kimesne şi'r ü inşadan (G 484/12)

Güneş (Şems, Mihr, Âfitâb, Hurşîd):

İslam kozmolojisinde Güneş, evrenin kalbi ve Allah'ın göklerdeki işaretidir. O, aynı zamanda bolluğu, feyzi sembolize eden ve bütün evreni aydınlatan ışık kaynağıdır (Nasr 1985: 89). Güneş, Ahmedî Divânı'nda bir görünüp bir müddet sonra kaybolması, gökyüzündeki belirginliği-parlaklığı, ayın ışığını ondan alması, güneşe bakıldığı zaman ışığın titrek görünmesi gibi durumlar vesilesiyle çeşitli hayal ve benzetmeler içinde karşımıza çıkar. Genellikle sevgilinin yüzünün ya da memduhun el açıklığının tasvirinde bir teşbih unsuru olur. Padişah, sadrazam veya diğer devlet adamları, ihsan ettikleri nimetler ve insanlara her daim cömert davranmaları yönüyle güneş misalidirler:

Şeh-i Zühre-sacâdet kim vücûdı

Güneş bigi kamu cûd u sehâdur (K 30/13)

Gökyüzünün zirvesindeki Güneş, zeminde bulunan toprakla veya bilinen en büyük gök cismi olarak en küçük parça olan zerre ile tezat ilgisi içinde düşünülür. Ayrıca zerrenin görünebilir olması için güneşe olan ihtiyacı vurgulanır. Çiğ tanesinin güneş karşısındaki acziyeti de yine söz konusu edilen hususlardandır:

Niçe ki güneşe şeb-nem idem vücûdum mahv

Tecellî ider-ise gözlerüme ru'yet-i dost (G 88/3)

Cemâlün güneşi itse tecellî

Ola âlemde her zerre ki var nûr (G 246/5)

Güneş, altın bir taç; saadet de bir gökyüzü olarak düşünüldüğünde sevgili, bu göğün güneşi konumunda kabul edilmiştir:

Şâhâ itdükke felek seyri nite kim ahter

Senün olsun başuna devlet-ile mihr-efser (K 27/36)

Ay (Mah, Kamer, Bedr):

Parlaklığı daha az olan anlamındaki "neyyir-i asgar" adıyla da anılan Ay, ikinci felekte yer alır. Cuma gecesi ile pazartesi gününe hâkimdir. Ayın vasıfları acizlik, bilgisizlik, acelecilik, habercilik, hareket ve sestir (Levent 1984: 201).

Ay divanda, Hz. Muhammet'in şakku'l-kamer mucizesi, dünyanın etrafında dönmesi, ışığını güneşten alıyor olması, bulutlar tarafından zaman zaman gölgelenmesi, suya yansması, geceyi aydınlatan ışık kaynağı olması gibi hususiyetleriyle anlatılır. Otuz günlük bir zaman dilimi içerisinde, ayın dolunaydan hilale geçişi de insanın çeşitli haller içinde bir döngüde bulunmasının örneğini teşkil eder. Bir beyitte dolunay, ayda yalnızca bir kez görünmesine rağmen sevgilinin yüzünün on iki ay boyunca hep bedr, yani ayın kemal halindeki tezahürü olduğu söylenmektedir:

Her ayda gerçi bir kez bedr olur ay

Yüzün bedr uş senün yıl on iki ay (G 710/1)

İçinde bulunduğumuz devir, devr-i kamer tabiriyle kastedilen âhir zamandır. İnanışa göre gökyüzünde Zuhal, Müşteri, Mirrih, Şems, Zühre, Utarid ve Kamer yedi bin yıl boyunca sırayla hüküm sürecek; Zuhal'le başlayan bu devre toplamda kırk dokuz bin yıl devam ettikten sonra kamer ile tamamlanacaktır. Devr-i kamer, kıyametin de vuku bulacağı

son devre olarak çeşitli karışıklıklar ve fitnelerin ortaya çıktığı zamandır. Aşağıdaki beyitte bu inanış şu şekilde ifade edilir:

Kıyma gözün kıyâmet ider çün kıya bahar

Yâ-Rab meger bu fitne-i devr-i kamer ola (G 29/5)

Manzumelerde Ayın dolunay (bedr) ve hilal şekilleri, çeşitli benzetmelerle karşımıza çıkar. Sevgilinin yüzü; parlaklığı, güzelliği ve nur saçmasıyla dolunaya; kaşları da şekli itibarıyla hilale teşbih edilir. Alın, mâh-ı cebîn olarak ifade edilirken sevgilinin teninin de ay ışığı gibi parlak olduğu söylenir. Bu benzetmeler dışında beyitlerde mâh-ı nev yani hilal, yine şekil itibarıyla at nalı veya çevgân olarak düşünülmektedir. Hilal, çevgana benzetildiğinde ise güneş de bir top olarak hayal edilir:

Şehlerün çevgânı vü hem topı ağaç olacak

Şems gerek top ola vü mâh-ı nev çevgân ana (K 6/41)

Diğer Kozmik Unsurlar

Ay ve Güneş Tutulması (Husûf/Küsûf):

Ay, yörüngesi etrafında dolaşırken, kimi zaman Dünya'nın gölgesine girer. Ay'ın, Dünya'nın gölgesine girmesi ile Güneş'ten aldığı ışığı kaybetmesi neticesinde oluşan hadiseye ay tutulması adı verilir. Bu duruma eski edebiyatta ve dilde husûf denmiştir. Ay'ın, Dünya ile Güneş arasına girmesi, onu örtmesi dolayısıyla Güneş'in yeryüzünden kararmış gibi görünmesi olayı da Güneş tutulmasıdır. Güneş tutulması ise, en sık Arapça "küsûf" sözcüğüyle karşılanmıştır.

Ay tutulması, divanda zülûflerin sevgilinin aya benzeyen yüzünü örtmesi olarak düşünülür. Şair, Ay da Güneş de tutulup onlara zeval gelebildiğine göre, sevgilinin yüzüne benzetilmelerinin uygun düşmeyeceğini söyler:

Gün zevâle düşer ü aya irer naks u husûf

Bu yüzi pes nice mihr ü meh-i tâbân yazalar (G144/4)

Sevgiliden ayrı kalma veya saçların kıvrımları ile yüzün hevesi içinde bulunma hali, ay ve güneş tutulmasının sebebi olarak şöyle ifade edilmektedir:

İrüp saçun girihinde kamer husûfe girür

Varup yüzüñ hevesinde güneş zevâle düşer (G 247/3)

Her ay bir kez Ay ile Güneş, yer küreyle aynı hizada, yani üç gök cismi bir doğrultuda bulunur. Ayın bu şekilde Dünya'ya bakan tarafı Güneş'i göremediği için karanlık olur. Ayın karanlıkta kalıp görünmemesine muhak denir. Aşağıdaki beyitte ay tutulması ve muhak hadisesi, dolunayın sevgiliye âşık olması şeklinde bir hayal içinde sunulmaktadır:

Gehî husûfa düşüp geh muhâka irüp erir

Saçunla yüzüne âşık olalı bedr-i münîr (G 173/4)

Işık (Ziyâ, Pertev):

Ziya ve nur sözcükleri genellikle ay, güneş ve yüz mazmunları ile bir arada kullanılırken sevgilinin yüzü, en büyük ışık kaynağı olarak ifade edilir. Ay ve güneşin ışığını bu kaynaktan aldığı belirtilir. Yüzün parlaklığı; güneşin, sabahın ve seher vaktinin pür-safa olmasının da lalenin yüreğinin kararmasının da sebebi olur:

Karara yandı lâlenün yüregi

Yüzünün tâbiş ü ziyâsından (G 511/3)

Her gün yüzün ziyâsı sabâha virür safâ

Her dem saçun sabâ nefesin anberîn ider (G 229/4)

Sevgilinin yüzü gibi Ahmedî'nin gönlü de her daim aydınlıktır:

Hâlüm bigi tîre-durur hâl-i muanber

Gönlüm bigi rûşen-durur ol çihre-i handân (G 485/4)

Karanlık (Zulumat, Tîre, Tarîk):

Zulmet; divanda renk ilgisi yönüyle gece, saç, göz, ben, âh, duman gibi sözcüklerle bir arada kullanılır. Bazen de kederin veya âşığın hâlinin benzetilene olarak karşımıza çıkar. Saçları zulumat ülkesi, dudakları ise âb-ı hayat olarak ifade eden Ahmedî, âb-ı hayatın karanlıklar içinde bulunmasını dünya ile ahiret benzetmesi üzerinden şöyle anlatır:

Devlet-i ukba gerekse dünyada eyle taleb

Zulmet içinde bulunur çeşme-i âb-ı hayât (K 13/9)

Zulmetini gicenün saçun bigi sorsan nedür

Göklere çıhdı benim âh u dütiininden buhâr (K 25/73)

Gölge (Sâye, Zill):

Gölge, beyitlerde genel olarak güneş ile zikredilir ve bulutların güneşi gölgelemesi, ışık olmadan gölgenin de olamaması, fazla ışığın gölgeyi yok etmesi gibi çeşitli hususlar anlatılır. Güneşin, sevgilinin yüzünün saçtığı ışıkla mukayese edildiğinde ancak onun gölgesi kadar parlaklığa sahip olduğunu söyleyen şair, bir beyitte de saçın gölgesi yüze düşmeyecek olsa yüzün ateşi ile kâinatın yanıp kül olacağını şöyle ifade eder:

Yahardı şem bigi yüzün tâbî âlemi

Olmasa arada saçunun sâyesi hicâb (G 47/2)

İnsan, yeryüzünde Allah'ın gölgesi ve halifesi konumundadır. İnsan dışında yine yaratılmış tüm varlıklar da vücûd-ı mutlak olan Allah'ın gölgesi kabul edilir. Hakk'ın halktan bu sebeple ayrı olmadığı çeşitli vesilelerle tekrarlanır:

Halk Hakdan cüdâ degül zîrâ

Sâye-i Hak-durur bu mevcûdât (K 11/20)

İşret meclislerinin kurulacağı en güzel vakit ilkbahardır. Bu zamanlarda gül fidanının gölgesinde içip eğlenmek oldukça keyifli olacaktır:

Gül sâyesi altında otur işret id ü gül

Kim ayaguna fidî kıla varlığını gül

Yiryüzi tolu lâledür ü nergis ü sünbül

İşit ki ne dir söz-ile her-dem güle bülbül

İy hayf ki bünyâd-ı bekâ olmadı muhkem (Muh/3)

Sonuç

Gökyüzü ve onunla beraber dönen yıldızlar, gezegenler çok eski dönemlerden itibaren insan hayatına yön verdiği inanan unsurlar olarak karşımıza çıkar. Özellikle kötülüğün kaynağı sayılan karanlığı kovan, yeryüzünü aydınlatan güneş, ay ve yıldızlar; koruyucu ve hatta kutsal bir güç olarak eski toplumlarda oldukça önemli bir yere sahiptir. Eskilerin kozmolojiye dair bu ve benzeri algılarının temelinde, daha ziyade dinî ve kültürel anlatılar, inançlar mevcuttur. Toplumdaki bu tarz inanç ve anlatılarla zamanla zenginleşen kozmik âleme dair bilgi ve aktarımların sanat ve edebiyat sahası üzerinden değerlendirilmesi ve bilhassa sosyal hayattan irtibatı kopuk olduğu için eleştirilen divan şiirine yansımalarının ortaya konması önem arz etmektedir. Ayrıca Divan edebiyatında daha çok felek anlayışı

çerçevesinde şekillenen kozmik anlatıların, şairin ve o dönem insanının bilgi, inanç ve tasavvurlarını yansıtmaları da dikkate değer bir durum oluşturur.

On dördüncü yüzyılın en büyük şairleri arasında yer alan Ahmedî, birçok alanda olduğu gibi astronomi sahasındaki bilgisiyle de ön plana çıkan bir şairdir. Oldukça hacimli bir eser olan Ahmedî Dîvânı'nda kozmik âleme dair hemen her unsurun söz konusu edildiği görülür. O, şiirlerinde kozmik unsurları, hayal gücü ve çeşitli söz sanatları ile süsleyerek anlatımlarına renk katmaktadır. Bunu yaparken de şair, kozmik âleme dair kullandığı kavramların gerçek anlamlarından uzaklaşmadan anlatımları çeşitlendirebilmeyi başarır.

Kozmik unsurlar arasında özellikle felek kavramı üzerinde sıklıkla duran Ahmedî'nin feleğe bakış açısının şekillenmesinde, yaşanan tüm olumsuzlukların feleğe atfedilmesi gibi genel, toplumsal inanışların önemli bir yeri vardır. Birçok hususu ifade noktasında bir teşbih unsuru olarak kullanılan felek ve gök cisimlerinin, divanda eski astronomi anlayışına uygun şekilde işlendiği görülür. Felek, talih ve talihsizliğin sebebi olan ve sıklıkla şikâyet edilen bir mazmun olarak karşımıza çıkar. Feleğin dışında manzumelerde sıkça karşımıza çıkan yıldızlar ise, yine hem insan mizacına hem de kadere yön veren unsurlar olarak işlenir; renk, parlaklık, şekil gibi hususiyetleri ile çeşitli teşbih ilgileri içinde zikredilirler. Gezegenler içinde en sık söz konusu edilen güneş ve ayın yanı sıra diğer gezegenler de divanda daha çok onlara atfedilen vazifeleri yönüyle anılmaktadır.

Kaynakça

- Akdoğan, Y. Ahmedî Divanı. www.kulturturizm.gov.tr. [Erişim tarihi: 27.05.2020].
- Akpınar, Ş. (2002). "Lâmî'nin Vâmîk u Azrâ Mesnevîsinde Astrolojik Unsurlar". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (12). s. 169-202.
- Aktaş, H. (2008). *Çağdaş Türk Şiirinde Kozmik Âlem*. Edirne: Yort Savul Yayınları.
- Aktaş, Ş. (1983). "Roman olarak Hüsn ü Aşk". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (27). s. 94-108.
- Alan, H. (2016). "Sâhipkiran". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c.ek-2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Necatî Bey Divânı'nın Tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Deniz, S. (1992). 16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şairlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg). Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- Develioğlu, F. (2003). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Fehd, T. (2000). "İlm-i Ahkam-ı Nücum". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gülüm, E. (2014). "Sünbülzâde Vehbî Divânı'nda Kozmik Unsurların Kullanımı". *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume (9/9)*. s. 519-546.
- İşıkkhan, D. (2014). "Divân Şairlerinde İlm-i Tencîm Tesîri". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 16 (Özel Sayı II). s.110-114.
- Kapal, N. (2013). "Zâtî Dîvânında Kozmik Unsurlar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6/24. s. 160-170.
- Karaköse, S. (2012). "Kozmik Âlemde Nefi'nin Seyri". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (12)*. s. 29-48.
- Levend, A. S. (1984). Divan Edebiyatı. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.
- Nasr, S. H. (1985). İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş, (çev. Nazife Şişman). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Onay, A. T. (2004). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar. İstanbul: MEB Yayınları.
- Parlatır, İ. (2012). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Yargı Yayınları.
- Sefercioğlu, M. N. (1990). Nev'î Dîvânını'nın Tahlili. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sucu Köroğlu, N. ve Jarafova, F. (2019). "Azeri Sahası Edebi Eserlerinde Feleğin Katmanlarına Dair Bir İnceleme". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 6/ 7. s. 35-54.
- Şentürk, A. (1994). "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)". *Türk Dünyası Araştırmaları (90)*. s. 131-180.
- Tolasa, H. (2001). Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yekbaş, H. (2009). "Zâtî Dîvânı'nda Halk İnanışları". *International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2*. s. 1085-1123.
- Yıldırım, H. (2015). "Divan Şairlerine Göre Burçlar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41. s. 340-353.